

8. Журавльова І.В. Управління людським капіталом підприємства: монографія / І.В. Журавльова, А.В. Кудлай. – Х.: Вид. ХДЕУ, 2004. – 346 с.

9. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія / О.В. Захарова. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010. – 378 с.

10. Кендюхов О.В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія / О.В. Кендюхов; НАН України Інститут економіки промисловості. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 307 с.

Определены методические подходы к расчету показателя дефицита человеческого капитала, что позволяет планировать расходы на развитие персонала, т. е. обучение, повышение квалификации работников, планирование карьеры, создание кадрового резерва. Путем применения производственной функции установлена величина дефицита человеческого капитала на горно-обогатительных комбинатах Кривбасса.

Ключевые слова: дефицит человеческого капитала, плановая величина человеческого капитала, фактическая величина человеческого капитала, производственная функция, горно-обогатительный комбинат.

In article methodical approaches to calculation of an indicator of deficiency of the human capital that allows to plan expenses on personnel development, i.e. training, professional development of workers, career planning, creation of a personnel reserve are defined. By application of production function it is established that management of the studied enterprises has to develop urgently measures for elimination of deficiency of the human capital.

Key words: deficiency of the human capital, planned human capital, actual human capital, production function, mining and processing works.

Одержано 3.09.2013.

УДК 330.34

С.В. Кузьмінов

ІНСТИТУТОГЕНЕЗ В ЕКОНОМІЦІ, ЩО РОЗВИВАЄТЬСЯ

Обґрунтовано необхідність моніторингу інститутогенезу. Проаналізовано фактори інститутогенезу в економіці, що розвивається. Виявлено межі застосування біхевіоризму в аналізі інституційного конструювання.

Ключові слова: біхевіоризм, інституційне конструювання, інституційний моніторинг.

Постановка проблеми. Інституційне забезпечення економічного розвитку є актуальним завданням як з точки зору економічної теорії, так і з точки зору економічної політики. Але закономірності формування інститутів досліджено ще далеко не повністю. Особливої гостроти проблема набуває у перехідних економіках та економіках, що розвиваються. Високий темп інститутоутворення у таких економіках несе загрозу виникнення інституцій-

них пасток. У таких умовах виникає протиріччя між швидкістю інститутогенезу та ефективністю створених інститутів. Вирішення проблеми можливе лише через свідоме інституційне конструювання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання інституційного конструювання можна вважати одними з найбільш популярних у інституціоналізмі. Тією чи іншою мірою їм присвячено не тільки праці класиків економічної теорії та соціології (починаючи з Т. Веблена [1] і М. Вебера [2]), але і відносно недавні дослідження А. Архієреєва [3], В. Вольчика [4], А. Гриценка [5], В. Дементьєва [6], А. Задой [7], С. Кірдіної [8], В. Полтеровича [9] та ін. Незважаючи на виключно ґрунтовний і багатоплановий аналіз інституціональної структури суспільства взагалі і національних економік України та Росії зокрема, проблему ще рано вважати повністю дослідженою. Так, взявши на озброєння технічний термін «конструювання», слід було б піти у галузі соціально-інституційного проектування далі, а саме: доповнити проекти інструментами діагностики того, наскільки інститут, що формується, відповідає проектним параметрам. Однак без перевірки відповідності новостворених інститутів необхідним показникам реалізація проектів соціально-інституційного конструювання має так само мало шансів на успішну реалізацію, як і успішне завершення складання реактивного літака без перевірки відповідності деталей технологічним допускам.

Мета цієї статті – обґрунтувати необхідність моніторингу інститутоутворення. Зроблено це буде на прикладі формування інституту законслухняності членів суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблема побудови більш здорової та ефективної економіки – це багато у чому проблема побудови більш ефективного суспільства. Економічна теорія як одна із суспільних наук теж має зробити свій внесок у розробку теорії і методів побудови такого суспільства. Таке трактування сенсу економіко-теоретичних досліджень далеко не нове. Саме з точки зору «правильного» устрою суспільства економічні відносини розглядалися у Стародавньому Єгипті, Стародавній Індії, Стародавньому Китаї та Месопотамії. Таке ж надзавдання було поставлено і марксистами.

Радикальні висновки з марксистського аналізу ринкової економіки підштовхнули економістів Заходу до навмисної деполітизації та деідеологізації економічної науки і дистанціювання від суб'єктивної складової процесу розподілу суспільного багатства. Однак це пішло не на користь як науці, так і суспільству. Значний розрив між підкреслено аполітичною економічною наукою і наскрізь політизованою господарською практикою на пострадянському просторі неухильно тягне за собою як падіння інтересу до економічної науки (що легко помітити, зважаючи на зміни в навчальних планах підготовки фахівців неекономічних спеціальностей ВНЗ), так і падіння якості ведення господарства (про що свідчить наростаюче відставання України за показниками економічного розвитку від розвинутих країн і навіть багатьох країн, що розвиваються). Звідси – конфлікт теорії та практики, причому страждають від цього конфлікту обидві сторони.

Не претендуючи на остаточність переліку, вкажемо лише кілька причин неузгодженості теорії та практики економічної діяльності:

1. Вихідні дані для економіко-теоретичного аналізу виявляються недоступними у зв'язку з тотальним розширенням поняття «тасмниця госпо-

дарської діяльності». Будучи відрізаними від актуальних даних, теоретики не можуть аналізувати реальну ситуацію, через що у практиків складається враження про марність теорії.

2. Економічні теорії, будучи не тільки інструментами опису реальності, а й інструментами демонстрації своєї інтелектуальної переваги у науковому середовищі, стають занадто складними для сприйняття непідготовленим слухачем. Оскільки багато практиків не є такими підготовленими слухачами, то, уникаючи психотравмуючої ситуації, вони уникають і зустрічей з такими теоріями.

3. Багато теорій, концентруючись на відповідях на питання «хто винен?» і «що робити?», забувають дати відповідь на питання «як робити?». У той же час практики часто не мають достатнього рівня знань і навичок для того, щоб відповісти на це питання самостійно. У результаті набагато простіше проігнорувати проблему, розглянуту теоретиком, ніж шукати її вирішення на практиці.

Якби не успіхи різного роду тренінгів та «гуру» від маркетингу, менеджменту тощо, які успішно просувають свій продукт у свідомість членів суспільства, то можна було б вважати, що ці проблеми на пострадянському просторі вирішити неможливо, оскільки усі вони міцно вплетені у систему сформованих соціально-економічних інститутів. Так, схильність до тотальної господарсько-комерційної таємниці сформувалася як стійка захисна реакція проти різного роду експропріаторів – податкових органів, рекету, рейдерів тощо. Причому стійкість цієї реакції така, що таємницею часто стає навіть цілком невинна інформація, яка свідчить вже про формування інституту таємниці, а не про усвідомлену раціональну реакцію господарюючих суб'єктів. Аналогічно невміння управлінців освоювати теоретичний матеріал теж можна вважати лише випадковим несприятливим для країни збігом обставин тільки з великою натяжкою. Насправді це закономірно. Люди займають ці посади лише тому, що саме такий спосіб життя і манера поведінки найбільшою мірою сприяють кар'єрному зростанню у сформованій системі суспільних інститутів. Іншими словами, усі випадковості економічного і політичного життя суспільства ми схильні вважати не випадковими і жорстко обумовленими тими інститутами, які домінують у суспільній свідомості.

Розгляд сформованої системи інститутів на пострадянському просторі виходить за рамки цієї статті. На нашу думку, зараз набагато важливіше не з'ясовувати «хто винен» (тобто які інститути породжують низьку ефективність української економіки та політики), а «що» і, головне, «як» робити.

З урахуванням тези про обумовленість усього, що відбувається у суспільстві, існуючими суспільними інститутами, відповідь на питання «що робити?» може бути тільки одна – створювати нові, більш ефективні інститути. Однак як дізнатися заздалегідь, які інститути опиняться у певному суспільстві більш ефективними? На очевидну національну специфіку в цьому питанні вказує А. Лібман [10]. Крім того, досвід швидкого розвитку Китаю у ХІІІ ст., проаналізований У. Макнілом [11], і Великої Британії у ХVІІІ–ХІХ ст., представлений у праці Д. Норта [12], не забезпечив цим країнам збереження своїх позицій на світовій арені у наступні роки.

Ймовірно, процес вибору ефективних інститутів не підлягає задовільній алгоритмізації, а отже, він завжди буде залишатися у сфері мистецтва управління і не стане процедурою управління. Однак процес створення громадських інститутів у загальних рисах виглядає однаково як для ефективних і суспільно продуктивних (тобто тих, які сприяють суспільно-економічному прогресу), так і для деструктивних інститутів, які ведуть суспільство до деградації і розпаду. Більше того, негативний досвід радикальних реформ на пострадянському просторі підштовхує до більш обережного підходу, що базується на часткових реформах, як це радить робити Ж. Ролан [13].

Такий градуалістський підхід (крім іншого) дозволяє зрозуміти, що інституційні реформи – процес не одноразовий, а постійний. Хибна впевненість у тому, що досить напружитися і пережити деякий перехідний період, перетерпіти тимчасові труднощі інституційної трансформації, а потім усе буде добре, неминуче зіграє злий жарт із більшістю членів такого суспільства. Навпаки, руйнування старих і створення нових інститутів триває постійно, незалежно від того, плануємо ми цей процес чи ні. Причому немає жодної різниці, про які інститути йдеться – про інститути у сфері економіки, політики або десь-інде.

У нашому розумінні інститутів ми вважаємо правильним з метою спрощення теорії повернутися до вузького розуміння цього терміна, яке зручно подати у вигляді переліку тез:

1. Немає жодних інститутів за межами людської свідомості. Всі формальні домовленості і організації є інститутами не більше, ніж відбиток людської ступні на піску є частиною людини.

2. Немає ніякої надособистісної свідомості. Інститут є суспільним остільки, оскільки досить велика кількість індивідів сприймають світ через призму цього інституту.

3. Інститут – спосіб сприйняття навколишньої дійсності, що базується на частковій редуції причинно-наслідкових зв'язків. Відмітною ознакою інституту є ігнорування проміжних тригерів при встановленні зв'язків між початковим подразником і кінцевою реакцією індивіда.

Відповідно, процес інститутоутворення слід вивчати тільки на рівні індивідуальної психіки. І у цьому питанні є можливість звернутися до психології, а точніше, до біхевіоризму Б. Скіннера [14, с. 77–88]. Цей напрям сучасної психології спочатку формувався як експериментальний. Розвиваючи досліди І. Павлова, Б. Скіннер досліджував процеси вироблення стійких звичок у тварин, супроводжуючи їх дії стимулами-підкріплювачами у вигляді порцій ласощів або, навпаки, подразниками у вигляді електричних розрядів. Критики біхевіоризму звертають увагу на те, що автоматичне перенесення результатів досліджень зі щурів, які натискають педаль, і голубів, що клюють розмальоване коло, на людину є досить ризикованим кроком. Однак кількість прихильників біхевіоризму у психології не менш значна, ніж кількість критиків, і принаймні деякі елементи біхевіоризму з успіхом використовуються у практичній діяльності.

З точки зору інститутоутворення, серед виявлених Б. Скіннером результатів найбільший інтерес такі становлять:

1. При безперервному графіку підкріплень (кожна «правильна» дія винагороджується) формування звички відбувається набагато швидше, ніж при переривчастому графіку (винагороджуються тільки деякі дії).

2. Частота натискань шуром на педаль різко зростала після третьої-четвертої успішної спроби при безперервному графіку. При переривчастому графіку таких спроб має бути більше. Однак і в тому, і в іншому випадку після формування звички вона досить довго не згасала навіть після припинення підкріплень. Описані випадки, коли голуб припинив клювати коло, зробивши більше 10000 безуспішних спроб. Інший голуб знову взявся клювати коло, потрапивши у клітину для експериментів після 6-річної перерви.

3. Для формування звички наявність причинно-наслідкових зв'язків між виконаною дією (натискання на педаль) і винагородою (одержання корму) є неов'язковою. При переривчастому графіку підкріплення іноді виявлялися ефекти «забобонних» дій – голуби при клюванні повертали голову у певне місце клітини, а пацюки при натисканні на педаль могли піднімати також лапу або хвіст.

4. Якщо у якийсь момент позитивне підкріплення (корм) замінювалося на негативне (удар струмом), то після відновлення позитивного підкріплення раніше навчені тварини привчалися знову натискати на педаль для отримання корму значно повільніше, ніж ті, які не мали такого негативного досвіду.

Хоча аналогії з нерациональною поведінкою людей у рамках інститутів і забобонною поведінкою щурів у «ящику Скіннера» видаються доволі очевидними, залишається питання: «Наскільки схожі психіка людини і психіка тварини стосовно реакцій типу стимул – підкріплення?». Лабораторні експерименти, повністю ідентичні експериментам з тваринами, на людях не проводилися частково з етичних міркувань, а частково з технічних причин у зв'язку з неможливістю ізолювати людину від її попереднього досвіду, проте це не доводить, що теорія Скіннера не спрацює стосовно людини.

Відповідь на питання про межі застосування біхевіоризму при вивченні інститутів залежить від поставленого завдання. Якщо завдання полягає в дослідженні того, як інститути відображаються у внутрішньому психічному житті індивіда, реальної специфіки інтерналізації інституту кожною конкретною людиною, то біхевіоризм з його методологічною установкою на вивчення тільки проявлених психічних реакцій (переважно дій) для вирішення цього завдання зовсім не підходить. Якщо ж завдання більш вузьке і утилітарне – створювати соціально-економічні інститути або руйнувати їх, тоді ступінь спрощення психіки у біхевіористській методології, запропонованій Б. Скіннером, виявляється цілком адекватним.

У зв'язку зі специфікою відображення світу людською психікою уникнути інститутоутворення практично неможливо. Інша справа, наскільки відповідають ці інститути тому суспільству, яке хотілося б побудувати. Відповідь на це питання вже сама по собі гідна не тільки статті, але і великої монографії. Тому, не заглиблюючись у подробиці, скажемо, що версій може бути дві:

1. Реальна мета поліс-мейкерів (економічної і політичної еліти, яку в сучасній Україні навряд чи варто розділяти) збігається з офіційною метою української політики – інтеграцією з Європейським Союзом. У цьому випадку творці великої і малої політики мали б заохочувати появу інститутів на

засадах європейських цінностей – законослухняність, порядок, свобода особистості, прозорість влади, широке залучення громадськості до формування політики, рівність усіх перед законом тощо. Однак характер політичних перетворень за останні два десятиліття свідчить про інше.

2. Політична та економічна еліта діє за сценарієм неокласичного раціонального максимізатора і намагається використати політичну і економічну владу для особистого збагачення, нехай і ціною зубожіння інших громадян і ослаблення економічних і політичних позицій країни на міжнародній арені.

Саме цей, другий, сценарій здається більш правдоподібним з урахуванням зростання майнової диференціації на тлі деградації економіки, депопуляції, зниження якості освіти, падіння ролі і престижу науки у суспільстві. У принципі, з точки зору раціонального та егоїстичного максимізатора, немає нічого страшного у тому, щоб витягти «швидкі гроші» зі свого нинішнього становища у суспільстві. Створивши собі ізольований острівець особистого матеріального благополуччя за наявності достатньої кількості грошей, можна себе відчувати комфортно і у повністю розореній країні. Більш того, чим бідніше населення, тим дешевше коштує підтримання цього індивідуального благополуччя. А при бажанні відпочити від навколишніх злиднів можна злітати у яку-небудь благополучну країну десь у Північній Європі.

Такий сценарій здається доволі реалістичним. Тим більше, що щось подібне вже було на території Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст. Тоді це завершилося Жовтневою революцією, а зараз досить мляві виступи менш забезпечених верств разом з одним з найвищих у світі показників кількості правоохоронців на душу населення дають підстави вважати, що поточний стан справ може зберігатися дуже довго.

Послідовно дотримуючись позиції методологічного індивідуалізму, не будемо ставити питання «що може зробити суспільство?» (воно нічого не може зробити, бо суспільство – усього лише фікція і зручний термін для викладу деяких думок), а запитаємо «що може зробити людина?». Оскільки саме з реакцій конкретних людей складається і громадська думка, і громадська діяльність. Історія показала, що найбільш масовими реакціями були:

1. Еміграція. Кількість трудових емігрантів з України оцінюється у 3 млн чол. З урахуванням спрощення процедури отримання польського громадянства (тепер громадянство може присвоїти польський чиновник, який за рангом приблизно відповідає українському голові облдержадміністрації), значна їх частина може стати емігрантами на постійній основі.

2. Конформізм. Деякі громадяни намагаються знайти свою нішу навіть у такому глибоко диференційованому суспільстві, намагаючись перестати бути пригнобленими і стати хоча б трохи гнобителями. Найбільш деструктивним проявом подібного роду реакції можна вважати корупцію на низовому рівні. Більш продуктивна реакція – спроби створити власну справу, хоча і у цьому випадку необхідності включення у корупційні та напівлегальні схеми уникнути майже неможливо.

3. Активний опір. Цей опір також може набувати різних форм: грабежі, вимагання, політичні протести і навіть революції. У будь-якому випадку для масового прояву такого роду реакції ступінь орієнтованості членів суспільства на допустимість насильства при вирішенні своїх проблем має бути

досить високий. Іншими словами, насильство має інституціоналізуватися, спалахи агресії мають виникати без роздумів, як автоматична відповідь на проблемну ситуацію, оскільки усвідомлена, неінституціоналізована реакція набагато рідше призводить до насильства, бо насильство не вирішує проблему, а лише трансформує її з невизначеними наслідками для агресора.

Викликає тривогу той факт, що в українському суспільстві прискореними темпами відбувається формування інституту насильства. Так, за результатами моніторингового дослідження впливу засобів масової інформації на поведінку школярів, було встановлено, що серед найбільш улюблених школярами фільмів були згадані «Один вдома» – його вказали 76,9% респондентів (більша частина фільму демонструє каліцтва різного ступеня тяжкості), «Пункт призначення» – 47,7 (фільм оповідає про неминучість смерті і містить реалістичні сцени масштабних руйнувань і масової загибелі людей), «Гаррі Потер» – 47,0, «Шрек» – 45,9 (також містить сцени вбивств і травмування, причому в ігровій, гротескній формі), «Володар кілець» – 38,7%. Що особливо тривожно – фільм «Пила» вказали 28,3%, і це при тому, що він побудований на демонстрації сцен деталізованих вбивств, фізичного і психічного насильства [15]. Не дивно, що тільки 50% учнів ставляться до демонстрації сцен насильства у ЗМІ негативно. Решта – нейтрально або позитивно. Ці результати цікаво порівняти з даними, отриманими Б. Скіннером у експериментах з людьми. Він встановив, що демонстрація сцен насильства стимулювала бажання піддослідних підвищувати напруження електричного струму для покарання іншого піддослідного за допущені помилки (звичайно, піддослідні не знали, що електроди були відключені). Тоді виникає питання: яка поведінка виховується українськими ЗМІ і до появи яких інституціоналізованих реакцій індивідів призведе їх діяльність, якщо, за даними вибіркового обстеження одного з центральних українських телеканалів, за 7 годин ефірного часу було продемонстровано 17 сцен вбивств і 11 сцен насильства іншого роду?

Таким чином, пущене на самоплив формування інститутів у галузі захисту прав особистості, впевнено рухає суспільство у бік ескалації насильства. З одного боку, все логічно: ніхто не подбає про ваш захист так старанно, як ви самі (якщо ви, звичайно, здатні це зробити). Але з іншого боку, утворюється порочне коло: більше насильства на екрані – більша схильність до проявів насильства у реальному житті – реальність стає більш жорсткою – фільми, які зображують реальність, стають ще жорсткіші. Така самопідсилююча реакція індивідів – ознака формування інституту, який можна назвати, приміром, інститутом агресії або інститутом нелегітимного насильства. Статистика свідчить: понад 37% громадян України вважають, що від незаконного переслідування з боку правоохоронних органів (включаючи тортури у процесі дізнання) може постраждати кожен, незалежно від ступеня законослухняності, і майже стільки ж опитаних готові захищати свої права силою, у тому числі і з порушенням закону [16].

Значне зростання кількості злочинів проти особистості (вбивство, нанесення побоїв, травм тощо) – важливий індикатор невідповідності інститутів, які формуються в суспільстві, технологічним вимогам інституційного проєкту цивілізованої ринкової економіки, воно більше відповідає дикому капі-

талізму часів освоєння Сибіру і американського Дикого Заходу. Такий шлях побудови ринкової економіки теж можливий, але дуже довгий. Чи можна відшліфувати (фрезерувати, паяти, свердлити, кувати) цей інститут з тим, щоб він відповідав проекту «цивілізоване ринкове господарство»? Очевидно, так. Але для цього, пам'ятаючи досліди зі щурами, кілька разів поспіль (без перерв і відтермінування!) на скаргу громадянина з приводу ущемлення його прав державна машина організованого насильства повинна видати ласощі у вигляді відновлення цих ущемлених прав. І так для кожного громадянина.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки, зазначимо, що:

1. Інститутогенез відбувається постійно, незалежно від того, наскільки держава і суспільство контролюють цей процес.

2. Основним інструментом інститутогенезу виступає повторення стимулів-підкріплювачів, які дають індивіду змогу оцінити певні дії як правильні або неправильні.

3. Відпускання процесу інститутоутворення на самоплив часто призводить до формування соціально-шкідливих інститутів, серед яких в Україні можна назвати інститут нелегітимного насильства.

Список використаних джерел

1. Веблен Т. Теория праздного класса [Текст] / Т. Веблен; пер. с англ., вступит. статья С.Г. Сорокиной; общ. ред. В.В. Мотылёва. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.

2. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

3. Архиреев С.И. Дуализм институциональной архитектоники и задачи рыночной трансформации / С.И. Архиреев // Институційна архитетоніка та механізм економічного розвитку: матеріали симпозиуму. – Харків: ІЕП МОН України, 2005. – С. 85–88.

4. Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики: монография / В.В. Вольчик. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2004. – 318 с.

5. Гриценко А.А. Совместно-разделённые отношения: институты – государство – власть / А.А. Гриценко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Вип. 40–2. – Донецьк: ДонНТУ, 2011. – С. 68–74.

6. Дементьев В.В. Что мы исследуем, когда исследуем институты? / В.В. Дементьев // TERRA ECONOMICUS. – 2009. – Т. 7, № 1. – С. 13–30.

7. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя» / А.А. Задоя // Академічний огляд. – 2012. – № 1. – С.26–35.

8. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Кирдина // Вопросы экономики. – 2004. – № 10. – С. 89–98.

9. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24–50.

10. Либман А.М. Эндогенные границы и распределение власти в федерациях и международных сообществах / А.М. Либман. – М.: Институт экономики РАН, 2009. – 75 с.

2. Мак-Нил У. В погоне за мощью: Технология, вооружённая сила и общество в XI–XX веках / У. Мак-Нил; пер. с англ. Тиграна Ованнисяна. – М.: Территория будущего, 2008. – 454 с.

12. North D. Institutions And Productivity in History [Электронный ресурс] / EconPapers; Sune Karlsson // Swedish Business School at Örebro University, 2010. – Режим доступа: <http://econpapers.repec.org/about.htm>

13. Ролан Ж. Экономика переходного периода / Ж. Ролан; пер. с англ. под ред. С.М. Гуриева и В.М. Полтеровича; Гос. ун-т. – Высшая школа экономики, Институт «Экономическая школа». – М.: ИД ГУ-ВШЭ, 2007. – 566 с.

14. Лефрансуа Г. Теории научения. Формирование поведения человека / Г. Лефрансуа; пер. с англ. Т. Пешкова; ред. А. Гусев. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 288 с.

15. Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 06.09.2012 № 1 Щодо результатів моніторингового дослідження «Соціально-психологічний аспект впливу ЗМІ на підлітків загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва». – К., 2012. – 35 с.

16. Тимошук О. Рейтинг неповаги. Чому українці не довіряють правоохоронцям? / О. Тимошук // Юридичний вісник України. – 2012. – № 5. – 4–10 лютого.

Обоснована необходимость мониторинга институтогенеза. Проанализированы факторы институтогенеза в развивающейся экономике. Выявлены границы применения бихевиоризма в анализе институционального конструирования.

Ключевые слова: бихевиоризм, институциональное конструирование, институциональный мониторинг.

The necessity of monitoring of institutes' genesis is substantiated. Factors of institutes' genesis in developing economy are considered. The scope of application of behaviorism in the analysis of institutional design is identified.

Key words: behaviorism, institutional design, institutional monitoring.

Одержано 24.09.2013.

УДК 17.3.085

О.Ю. Куянова

ЭТИКА И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Рассмотрены основные этические дилеммы, их взаимосвязь с социальной ответственностью, а также стадии морального развития менеджера.

Ключевые слова: этика, этическая дилемма, социальная ответственность, заинтересованная группа.

В средствах массовой информации регулярно появляются материалы, которые отражают недовольство общественности деятельностью различных компаний.